

सामाजिक एकाइको पृथकीकृत अध्ययन

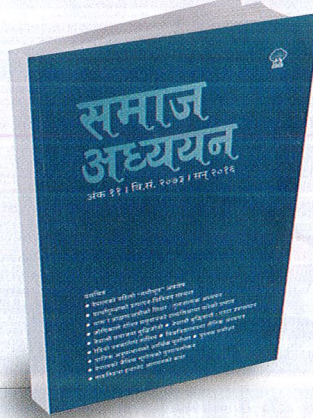
॥ रामबहादुर रावल

कुनै बेला मार्टिन चौतारीद्वारा प्रकाशित हुने मिडिया अध्ययन जर्नलको विस्तारित रूप हो, समाज अध्ययन। अर्थात्, मिडियाबाहेकका समाजविज्ञानका अन्य विद्यालाई समेत समेट्ने गरी यो जर्नल तयार भएको छ। यसमा पाँच खालका सामग्री छन्- शोधविधिमा आधारित अनुसन्धानमूलक लेख, टिप्पणी एवं व्याख्यानमा आधारित, पूर्वप्रकाशित सामग्री, अन्तर्वार्ता र पुस्तक समीक्षा। अनुसन्धानमूलक लेखमा पुरातत्त्व, इतिहास, सूचना-प्रविधि, शिक्षा, अर्थवाणिज्य एवं जीविका, पर्यावरणलगायतका विषय सामेल छन्। र, जर्नलको मूल भाग पनि यही नै हो।

शुक्रसागर श्रेष्ठको 'नेपालको पहिलो ममीभूत अवशेष'ले मुस्ताङका गुफाभित्र फेला परेका चिहान र अवशेषमार्फत ईसापूर्व १२०० अर्थात् आजभन्दा ३ हजार २ सय वर्षअगाडितर लैजान्छ। हुन त यसअघि पनि विभिन्न माध्यमबाट यसबारे जानकारी सार्वजनिक भइसकेका हुन्। तर, यहाँ एकै ठाउँमा विस्तृत जानकारी भेला पारी नयाँ स्वरूपमा संगठित गरिएको छ। पुरातत्त्व विभागका पुरातत्त्वविद् श्रेष्ठ अनुसन्धानमा समेत संलग्न भएकाले यो लेखमा प्रस्तुत गरिएका तथ्य र तर्क आधिकारिक मान्न सकिन्छ। तसर्थ, यो लेख नेपालको पुरातत्त्व, इतिहास र मानवशास्त्रबारे बुझ्न र थप अनुसन्धानका निम्ति सन्दर्भ-सामग्री बन्न सक्छ।

अर्जुन पन्थीको 'ताडतिडमा इन्टरनेट आगमनको कथा'ले विश्वले सूचना-प्रविधिमा फड्को मारिरहँदा नेपालका ग्रामीण क्षेत्र कसरी प्रभावित भइरहेका छन्, यो संक्रमणको घडीमा जनजीवनले आफूलाई कसरी समायोजित गर्दै छ, भन्ने जानकारी मिल्छ। मंगली परियार, ६७, ले बोक्ने चिट्ठीपत्ररहित हुलाकी थैली र मोबाइलरहित उनको जीवनशैलीले ग्रामीण नेपाली समाज, प्रविधि र राज्यको थोत्रो उपस्थितिबीचको खाडललाई प्रतिबिम्बित गर्छ।

गीता चौधरीले थारू र ब्राह्मण/क्षत्री बालबालिकामा सिकाइ उपलब्धिको तुलनात्मक मापन गरेकी छन्। यसमा ब्राह्मण/क्षत्री बालबालिकाको तुलनामा थारू बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि मन्द रहेको निष्कर्ष उनले

समाज अध्ययन

सम्पादक : अर्जुन पन्थी, आन्विक गिरी, चूडामणि बस्नेत, देवराज हुमागाई, नीति अर्याल खनाल, प्रत्युष बन्त, प्रमोद भट्ट, महेशराज महर्जन, लोकरञ्जन पराजुली र शेखर पराजुली

प्रकाशक : मार्टिन चौतारी

पृष्ठ : २९६

मूल्य : ३०० रुपियाँ

प्रस्तुत गरेकी छन्। मिश्रित बसोबास भएका बस्तीका थारूहरूमा शिक्षाप्रति आकर्षण बढी रहेको तथ्य पनि उल्लेख गरेकी छन्। भीमबहादुर बोहराको दलित समुदायमा जीविकाको समस्या र यसले शिक्षामा पारेको प्रभावसम्बन्धी लेख पनि यही कोटिको सामग्री हो। यी दुवै सामग्रीले समाजको पल्लो किनारामा रहेका समुदायलाई शिक्षा र विकासको मूलधारमा समाहित गर्ने नीति निर्माणका लागि सहयोग पुऱ्याउने विश्वास गर्न सकिन्छ।

'यार्चागुम्बाको उत्पादन विनिमय संरचना' शीर्षक सामग्रीले ग्रामीण अर्थतन्त्र र सामाजिक जीवनमा यार्चागुम्बा अर्थतन्त्रले पारेको प्रभाव पर्गल्ल खोजिएको छ। यार्चागुम्बाबाट प्राप्त हुने आमदानीको ठूलो अंश विचौलिया र ठूला व्यापारीको पोल्टामा जाने भए पनि ग्रामीण जनताको आयआर्जन र जीवनपद्धतिलाई यसले उथलपुथल पारिरहेको कुरालाई यस लेखले उठाउन खोजेको छ, जसलाई क्रमभंगको संज्ञा दिइएको छ। तर, राज्यको ढुकुटीमा नाम मात्रको राजस्व जम्मा हुने, नियन्त्रणहीन तरिकाले यसको संकलन (लेखमा उत्पादन भनिएको) र बिक्रीवितरण हुँदा पर्यावरणीय जोखिम निम्त्याउन सक्ने अवस्थालाई पनि यहाँ संकेत गरिएको छ।

कमलप्रकाश मल्लको बुद्धिजीवीसम्बन्धी

पञ्चायतकालीन लेख, उनको लेखमाथि हक गुरुङको टिप्पणी र नेपालको प्राज्ञिक अनुसन्धानका लागि आर्थिक पूर्वाधारको उपलब्धताबारे देवेन्द्र उप्रेती र लोकरञ्जन पराजुलीको प्रस्तुतिले हामी नेपालीको बौद्धिक शिथिलताको ऐतिहासिक क्रमलाई दर्शाउँछन्। मल्ल र गुरुङका पुनःप्रकाशित यी सामग्री सामयिक लाग्छन्। अझ मल्लको प्रस्तुतिले ज्ञानको इतिहासमा हामी कहाँनर छौं भन्ने प्रस्ट्याइदिन्छ। हामीकहाँ ज्ञानको उत्पादन, प्रशोधन, विनिमयको स्तर बढ्नुको सट्टा किन घटिरहेको छ भन्ने प्रश्नको जवाफ भने उप्रेती र पराजुलीको संयुक्त प्रस्तुतिमा उल्लिखित विश्वविद्यालयहरूले खर्च गर्ने नाम मात्रको अनुसन्धानवृत्तिको आँकडा हो।

प्रवचनमा आधारित भईकन पनि तीर्थबहादुर श्रेष्ठको 'नेपालको जैविक भूगोलको पुनरावलोकन' यस ग्रन्थमा समाविष्ट सर्वाधिक रोचक सामग्री लाग्छ। प्राकृतिक तथा जैविक विज्ञानलाई उनले रोचक रूपमा प्रस्तुत गर्दै नेपालको विशिष्टता, मौलिकता र गर्व गर्नलायक पक्षहरूको चर्चा गरेका छन्। विज्ञानजस्तो रुखो विषयलाई आख्यानजस्तो बनाई लालित्यमय भाषामा प्रस्तुत गर्नु उनको लेखनको विशेषता हो, मौखिक प्रवचनमा आधारित यो सामग्रीमा पनि उनले त्यो विशेषताको कमी हुन दिएका छैनन्।

यस जर्नलमा समाज विज्ञानको महत्त्वपूर्ण पाटो राजनीति र विधिशास्त्रको पक्ष समावेश छैन। अपेक्षा गरौं, आगामी दिनमा यी विषय पनि समेटिएलान्। यसमा समेटिएका आठवटा पुस्तक समीक्षाको थप समीक्षा आवश्यक नहोला।

यस जर्नलमार्फत सम्पादकीय समूह/संस्थाले कस्तो डिस्कोर्स निर्माण गर्न खोज्दै छ भन्ने एउटा अहम प्रश्न हो। लैंगिक, सामाजिक एवं भौगोलिक/क्षेत्रीय रूपमा किनारामा परेका, प्रकाशमा नआएका पक्षहरूको कोणबाट विषयको उठान गर्नु सम्पादकीय ध्येय देखिन्छ। अझ भन्दा समाजका एकाइहरूको पृथकीकृत अध्ययन गर्ने प्रवृत्तिमा यसले अधिकाधिक जोड दिएको छ। र, यसबाट प्राप्त नतिजा अविकसित, मिश्रित सामाजिक बनोट र प्रायः जनसंख्या गरिबी र अवसरहीनतामा बाँचेको नेपालजस्तो मुलुकमा थप पृथकीकरणको कारक पनि बन्न सक्छ, नीति निर्माता तथा पैरवीकर्ताहरूले विवेकपूर्ण सम्बोधन गर्न सकेनन् भने। ♦